

Peter Handke
PONOVI TEV

prevedla Silvija Borovnik in Klaus Detlef Olof

»Kralji prдавnine so umrli, niso našli svoje hrane.«
Zohar

»Zdaj sem bil pri teh, zdaj spet pri onih.«
Epiharmos

» ... *laboraverimus*«
Kolumela

1. Slepo okno

Izdaja temelji na tisti, ki je na Slovenskem izšla leta 1988. Pri redakciji besedila smo vnesli nekatere besedilne in pravopisne popravke.

Četrto stoletja ali en dan je minilo, ko sem po sledih svojega pogrešanega brata prispel na Jesenice. Ni mi jih še bilo dvajset, in v šoli sem imel pravkar za seboj zadnji izpit. Pravzaprav bi se bil lahko počutil osvojenega, saj so se po tednih učenja pred menoj odpirali poletni meseci. Toda odpeljal sem se razdvojen: doma v Vogrčah star oče, bolna mati in zmedena sestra. Poleg tega sem se v zadnjem letu, rešen duhovniškega internata, vživel v skupnost celovškega šolskega razreda, kjer so bila v večini dekleta, zdaj pa sem se nenadoma znašel sam. Medtem ko so drugi skupaj vstopali v avtobus za Grčijo, sem igral samotarja, ki je raje hotel sam zase v Jugoslavijo. (V resnici mi je za ono skupno potovanje primanjkovalo samo denarja.) Poleg tega nisem bil še nikoli v tujini, pa tudi slovenščino, čeprav za prebivalca vasi na južnem Koroškem ni bila nikakršen tuj jezik, sem komaj obvladal.

Obmejni vojak na Jesenicah me je, potem ko je ošnil moj sveže izdani avstrijski potni list, kajpada nagovoril v svojem jeziku. Ko ga nisem razumel, je dejal po nemško, Kobal da je vendar slovansko ime, »kobal« se imenuje prostor med razkremenimi nogami, »razkorak«; in tako tudi človek, ki stoji z razkoračenimi nogami. Moje ime da velja torej bolj zanj, za vojaka. Starejši uradnik poleg njega, v civilu, belolas, okroglih učenjaških očal brez okvirjev, je z nasmehom pojasnil, da je temu ustrezni glagol »plezati« ali »jezditi«, tako da bi moje ime, Filip, konjeljub,

spadalo h Kobalu; lahko bi bil navsezadnje v čast svojemu imenu. (Kasneje se mi je še pogosto dogajalo, da so se prav uradniki neke tako imenovane napredne dežele, ki je bila nekoč del velesesarstva, izkazovali s presenetljivo izobrazbo.) Nenadoma se je zresnil, stopil korak bliže in se mi slovesno zazrl v oči: moral bi vedeti, da je v tej deželi pred četrto tisočletja živel ljudski junak po imenu Kobal. Gregor Kobal, iz okolice Tolmina, ob zgornjem toku reke, ki se spodaj v Italiji imenuje Isonzo, da je bil leta tisoč sedemsto trinajst eden izmed voditeljev velikega tolminskega kmečkega punta, leto nato pa s svojimi tovariši usmrčen. Njegov da je stavek, ki v republiki Sloveniji še danes slovi po svoji »nesramnosti« in »drznosti«, češ da cesar ni nič drugega kot »sluga« in da bodo stvari že vzeli v svoje roke! Tako poučen – z nečim, kar sem že vedel – sem smel, z mornarsko vrečo čez ramena, ne da bi moral pokazati gotovino, stopiti iz mračne obmejne železniške postaje v severno jugoslovansko mesto, ki je imelo takrat na šolskih zemljevidih poleg imena Jesenice v oklepajih še zapisano staroavstrijsko poimenovanje Aßling.

Dolgo sem stal pred postajo, veriga Karavank pa, ki mi je bila v dosedanjem življenju zmeraj daleč pred očmi, tik za hrbtom. Mesto se začenja takoj ob izhodu iz predora in se vleče skozi tesno rečno dolino; nad njenimi pobočji ozko nebo, ki se širi proti jugu in ki ga obenem zagrinja gost dim železarn; zelo dolgo naselje z zelo bučno ulico, od katere se na levo in desno cepijo le strme poti. Bil je topel večer konec

junija 1960, in cestišče je izžarevalo naravnost zaslepljujočo svetlobo. Opazil sem, da so mrakobnost v notranjosti blagajniške veže povzročali številni avtobusi, ki so se v naglem redu ustavljali pred velikimi nihajnimi vrati in vozili dalje. Čudno, kako je ta vseplošna sivina, sivina hiš, ceste, vozil, povsem drugače od barvitosti mest v deželi Koroški, ki ji v sosednji Sloveniji – refren iz devetnajstega stoletja – pravijo »lepa«, v tej večerni svetlobi dobro dela mojim očem. Avstrijski vlak z enim samim vagonom, s katerim sem prispel in ki bo zdaj zdaj odpeljal nazaj skozi predor, je bil videti zadaj na tirih, med ogromnimi, zaprašeni jugoslovanskimi vlaki, čist in pisan kot otroška železnica, in modre uniforme njegove posadke, ki se je glasno pogovarjala na peronu, so v tistem krogu sivine predstavljale barvno primes tujine. Presenetljivo tudi, da so me ti tropi ljudi, ki so bili v tem bolj majhnem mestu na poti, povsem drugače kot v mestecih moje domovine sicer sem in tja dojemali, vendar niso buljili vame, in dlje ko sem tam stal, bolj sem se zavedal, da se nahajam v neki veliki deželi.

Kako preteklo je bilo zdaj, komaj nekaj ur kasneje, tisto popoldne v Beljaku, kjer sem obiskal svojega učitelja zgodovine in zemljepisa. Tehtala sva moje možnosti za jesen: ali naj bi takoj odslužil vojaški rok ali pa prosil za odlog in pričel s kakim študijem, a s katerim? V nekem parku mi je nato učitelj prebral eno svojih pravljic, vprašal po moji sodbi in ji nato prisluhnil z nadvse resnim izrazom. Bil je samski in živel je s svojo materjo, ki je, medtem ko sem bil pri

njem, skozi zaprta vrata kar naprej spraševala po sinovem počutju in njegovih željah. Pospremil me je do postaje in mi tam, tako naskrivaj, kakor bi se čutil opazovanega, stisnil bankovec. Čeprav sem mu bil zelo hvaležen, tega nisem mogel pokazati, in tudi ko sem si zdaj predstavljal moža onkraj meje, sem videl samo bradavico na bledem čelu. K njej pa je spadal obraz obmejnega vojaka, ki je bil komaj kaj starejši od mene, a je vendar že jasno, v drži, glasu in pogledu, našel svoje mesto. O učitelju, o njegovem stanovanju in mestu v celoti mi ni ostala nobena slika razen dveh upokojencev v parku, ki sta igrala šah pri mizi v grmičevnati senci, in bleščanja žarnega venca iznad glave Marijine sohe na Glavnem trgu.

Premišljeval pa sem, popolna sedanost, ki tudi danes, po petindvajsetih letih, spet postaja povsem sedanja, o jutru istega dne, s slovesom od očeta, na gozdnem griču, po katerem nosi vas Vogrče svoje ime. Starikav človek, droban, veliko manjši od mene, je sključenih kolen, povešenih rok in s protinasto upognjenimi prsti, ki so tisti trenutek predstavljali v besu stisnjene pesti, stal ob kažipotu in vpil name: »Kar propadi, tako kot je propadel tvoj brat in kot propadejo vsi v naši družini! Iz nikogar ni bilo nič, in tudi iz tebe ne bo nič! Iz tebe ne bo niti dober kvar-topirec, kakršen sem jaz!« Pri tem pa me je bil ravno prej, sploh prvič, objel, in preko ramena sem se zazrl na njegove od rose vlažne hlače, z občutkom, da v meni objema pravzaprav samega sebe. V spominu pa me je nato ta očetov objem držal, ne samo tistega večera pred postajo na Jesenicah, ampak tudi čez leta,

in njegovo kletev sem slišal kot blagoslov. V resnici je bil smrtno resen, v svoji predstavi pa sem ga videl, kako se muza. Naj me njegov objem nosi tudi skozi to pripoved.

Stal sem v somraku, v bobnenju tranzitnega prometa, ki se mi je zdelo prijetno, in premišljeval o tem, kako se v dosedanjih objemih z ženskami nikoli nisem počutil tako držanega. Nobene prijateljice nisem imel. Vsakič, ko me je edino dekle, s katero sem tako rekoč hodil, objelo, sem doživljal to prej kot nagajivost ali stavo. Kakšen ponos vendar, hoditi z njo malo narazen po cesti, ko pa sva za nasproti idoče očitno spadala skupaj. Nekoč je iz skupine potepuških skorajšeotrok zaklicalo: »Imaš *ti* lepo dekle!« in spet drugič je obstala neka starka, se ozrla od dekleta k meni in dejala dobesedno: »Vi srečnež!« V takih trenutkih se je zdelo hrepenenje pravkar že izpolnjeno. Opojnost, ugledati nato poleg sebe v spremenljivi svetlobi kina lesketajoče se obličje, usta, lice, oko. Tisto najvišje je bilo lahno telo ob telesu, kakor se je zgodilo včasih samo po sebi; tudi zgolj slučajan dotik bi pri tem učinkoval kot prestoppek. Ali nisem potemtakem vendarle imel prijateljice? Misli na žensko namreč nisem poznal kot koprnenje ali hotenje, ampak samo kot želeno sliko lepega nasproti – ja, nasproti naj bi bilo lepo! ki bi mu lahko, končno, pripovedoval. Pripovedoval – kaj? Enostavno samo pripovedoval. Dvajsetletnik si je predstavljal pastidrug-drugemu-v-objem, imeti-rad, ljubiti kot ne-nehno, tako obzirno kot nezadržno, tako mirno kot

vzklikasto, kot razjasnjevalno, razsvetljuječe pripovedovanje, in pri tem se je spomnil svoje matere, ki je, vsakič ko je bil dolgo zdoma, v mestu ali pa sam v gozdu ali na poljih, takoj pričela siliti vanj s svojim »Pripoveduj!«. Nikoli takrat, vsaj pred njeno boleznijo ne, mu ni uspelo, da bi ji pripovedoval, kljub svojim stalnim vnaprejšnjim vajam; nasploh se mu je pripovedovanje posrečilo, samo kadar ni bil vprašan – v nadaljevanju pa je seveda potreboval pravilna vmesna vprašanja.

Zdaj pred postajo pa sem odkril, da prijateljici že od svojega prihoda dalje na tihem pripovedujem o dnevu. In kaj sem ji pripovedoval? Ne dogodkov ne pojavov, ampak enostavna dogajanja pa tudi samo kak pogled, šum, vonj. In curek majhnega vodometta onkraj ceste, rdečina kioska s časopisi, bencinski hlapi tovornjakov: nič več niso, medtem ko sem jih na tihem pripovedoval, ostajali sami zase, ampak so prehajali drug v drugega. In tisti, ki je pripovedoval, sploh nisem bil jaz, ampak ono, doživetje samo. In ta tihi pripovedovalec v moji notranjosti je bil nekaj, kar je bilo več od mene. In dekle, kateremu je bila namenjena moja pripoved, se je pri tem spremenilo, ne da bi se postaralo, v mlado žensko, tako kot je tudi dvajsetletnik, ko je zaznaval pripovednika v sebi, postal odrasli brez starosti. In stala sva si nasproti, natančno v višini oči. In višina oči je bila merilo pripovedi! In v sebi sem začutil najnežnejšo svojih sil. In pomenila mi je: »Skoči!«

Na rumenkastem tovarniškem nebu nad Jesenicami se je pojavila zvezda, sama zase ozvezdje, in skozi

ulični dim spodaj je letela kresnica. Dva vagona sta treščila drug ob drugega. V supermarketu so blagajnike zamenjale snažilke. V stolpnici je ob oknu stal mož v majici in kadil.

Izčrpan kot po kakšnem naporu sem skoraj do polnoči sedel v postajniški gostilni pri steklenici temne sladke pijače, ki se je takrat v Jugoslaviji dobila namesto kokakole. Obenem sem bil čisto buden, tako drugače kot ob večerih doma, ko sem, bodisi na vasi, v internatu ali v mestu, vsako družabnost motil s svojo utrujenostjo. Na edinem plesu, na katerega so me vzeli s seboj, sem zaspal z odprtimi očmi, in v zadnjih urah leta si je moj oče vedno zaman prizadeval, da bi me s kvartanjem zadržal od postelje. Mislim, da tisto, kar me je ohranjalo tako budnega, ni bila samo tuja dežela, ampak tudi gostilniški prostor; v kakšni čakalnici bi me najbrž kmalu obšla utrujenost.

Sedel sem v eni izmed tistih niš, obitih v rjav les, ki so bile malce podobne kornemu stolovju, pred menoj peroni, svetli, razvrščeni daleč v ozadje, za menoj pa prav tako svetla magistralna cesta z osvetljenimi stanovanjskimi bloki. Še zmeraj so vozili, križemkražem, tu polni avtobusi, tam polni vlaki. Potnikom nisem videl obrazov, samo obrise, te pa sem opazoval skozi obraz, ki se je zrcalil v steklenih stenah in je bil moj. S pomočjo posnetka, ki me ni prikazoval natančno – samo čelo, očesne jamice, ustnice – sem lahko sanjal o obrisih, ne samo potnikov, ampak tudi stanovalcev stolpnic, kako so se premikali skozi sobe ali tu in tam posedali na balkonih. To je bil lahek,

jasen, oster sen, v katerem sem mislil prijazno o vseh teh črnih podobah. Nobena od njih ni bila zla. Stari so bili stari, pari so bili pari, družine so bile družine, otroci so bili otroci, osamljeni so bili osamljeni, domače živali so bile domače živali, in vsak posameznik del neke celote, in s svojo zrcalno sliko sem spadal k temu ljudstvu, ki sem si ga predstavljal na nenehnem, miroljubnem, pustolovskem, sproščenem popotovanju skozi noč, na katero so smeli tudi speči, bolni, umirajoči, ja, celo umrli. Vzravnal sem se in hotel, da bi bil ta sen resničen. Nato pa ga je zmotil samo neživljenjsko velik portret državnega predsednika, ki je visel natančno v sredini sobe, nad točilno mizo. Maršal Tito se je prikazoval tam zelo jasno, z bogatimi našitki na svoji uniformi, polni odlikovanj. Sklanjal se je nad mizo, na kateri je ležala njegova stisnjena pest, in zrl name s strmeče svetlimi očmi. In slišal sem ga celo reči: »Tebe poznam!« ter mu hotel odgovoriti: »Toda jaz ne poznam sebe.«

Sanjarjenje se je nadaljevalo, šele ko se je za točilno mizo, v motni razsvetljavi, pojavila natakariča s senčnim obrazom, na katerem so bile tudi pri gledanju naravnost jasne edino oči, ki so jih veke skoraj zakrivale. Pri opazovanju teh vek se je pred menoj nenadoma pošastno telesno začela premikati mati. Postavila je kozarce v umivalno korito, nabolila blagajniški listek, pobrisala po medenini. Brezimična groza, ko me je za trenutek zadel njen pogled, posmehljiv, nepredirljiv; preplah, ki je bil bolj sunek, zanos v neko večjo sanjo. V tej je bila bolnica spet

zdrava. Poskočno živahno je, oblečena kot natakari-
ca, premerila razvejano gostilno, in iz visokih, zadaj
odprtih natakaričinih čevljev so se svetile njene okro-
gle, bele pete. Kakšne korenjaške noge je bila dobila
mati, kakšen vzgib v bokih, kakšno visoko pričesko.
In čeprav je vendar, drugače kot večina žensk na
vasi, znala le nekaj besed slovenščine, jo je govorila
tukaj, v pogovoru z neko nevidno moško družbo v
sosednjem kotu, čisto samoumevno, skoraj gospo-
dovavno. Torej ni bila najdenček, begunka, Nemka,
tujka, za kakršno se je vedno izdajala. Za hip se je
dvajsetletnik sramoval, da naj bi bila ta oseba z od-
ločnimi gibi, lajnanjem, glasnim smehom, s hitrimi
pogledi njegova mati, in to je videl potem, ob tuji
ženski, tako natančno kot še nikoli: ja, tudi mati je
še do pred kratkim govorila s takim spevnim glasom,
in kadar koli je resnično pričela prepevati, si je hotel
sin zamašiti ušesa. Iz vsakega še tako velikega zбора
je bilo takoj slišati materin glas: tresljaj, nihljaj, goreč
odmev, od katerega je bila pevka, v nasprotju s po-
slušalcem, popolnoma prevzeta. In njen smeh ni bil
samo glasen, ampak naravnost divji krik, izbruh, ve-
selja, jeze, bridkosti, zaničevanja, ja, razsojanja. Še
v začetnih bolečinah njene bolezní so ti kriki zveneli
kot presenečen, napol veseljaški, napol uporen smeh,
ki ga je, sčasoma vedno bolj nemočna, poskušala pre-
igrati s svojim žvrgolenjem. Predstavljal sem si različ-
ne glasove v naši hiši in slišal očeta, kako preklinja,
sestro, kako kihajoče in jokajoče mrmra samogovo-
re, in mater, kako se smeji od enega konca vasi do
drugega – in Vogrče so dolga vas. (Samega sebe sem

videl v tej predstavi nemega.) Tako sem spoznal, da mati ni nastopala le gospodovalno kakor zdaj natakarica, ampak vladarsko. Zmeraj je hotela voditi mogočno gostišče, z osebjem kot s svojimi podložniki. Naše imetje je bilo majhno, njena zahteva pa velika: v njenih pripovedih o mojem bratu je ta nastopal kot kralj, ki so ga ogoljufali za prestol.

In jaz sem pri njej veljal za zakonitega prestolonaslednika. Obenem pa je že od vsega začetka dvomila, da bi mi to uspelo. Njen pogled na meni je včasih odrevenel v sočutju, ki je bilo brez trohice usmiljenja. Doslej me je vendar zmeraj znova nekdo opisoval, duhovnik, učitelj, dekle, sošolec: ampak pod temi nemimi materinimi pogledi sem se čutil opisanega tako, da se v njih nisem ugledal samo spoznanega, ampak obsojenega. In prepričan sem, da me ni začela šele sčasoma, zaradi zunanjih okoliščin, tako ogledovati, ampak že od trenutka, ko sem se rodil. Dvignila me je kvišku, me podržala v luč, se zasmejala vstran in me obsodila. In prav tako je pozneje, da bi se prepričala, vzela k sebi malčka, ki je v travi cepetal in kričal od življenjskega veselja, ga podržala v sonce, se mu posmehnila in ga ponovno obsodila. Poskušal sem si domišljati, da je bilo z bratom in s sestro pred tem podobno, pa si nisem mogel. Samo jaz sem jo spravljal do vzklika, sledečega ponavadi takemu neusmiljenemu pogledu: »Ah, midva!« ki ga je ob priložnosti namenila tudi hlevski živini, določeni za klavnico. Sicer sem že zelo zgodaj čutil potrebo, da bi me videli, dojeli, opisali, spoznali – ampak ne tako! Kako spoznanega sem se na primer počutil, ko mi je

nekoč, namesto matere, dekle dejalo »midva«. In ko sem po letih v duhovniškem internatu, kjer so nas vse skupaj nagovarjali samo po priimkih, v državni šoli od sošolke v klopi prvič čisto mimogrede slišal svoje ime, sem to doživel kot opis, ki me je osvobajal, ja, kot ljubkovanje, pod katerim sem zadihal; in še zdaj se mi svetijo lasje te sošolke. Ne, odkar sem lahko razvozlaval materine poglede, sem vedel: tukaj ni moje mesto.

Pri tem pa me je že dvakrat v teh dvajsetih letih dobesedno rešila. Da sem z osnovne šole v Pliberku odšel na gimnazijo, se ni zgodilo iz nikakršnega častihleplja staršev, da naj bi iz sina postalo nekaj boljšega. (Mislim, da sta bila tako oče kot mati prepričana, da tako ali tako ne bo iz mene ali sploh nič ali pa bo »nekaj posebnega«, pri čemer sta mislila prej na nekaj grozljivega.) Vzrok, da sem zamenjal šolo, je bil pravzaprav ta, da sem pri dvanajstih dobil svojega prvega sovražnika, ki je bil že kar smrtni sovražnik.

V vasi so nesoglasja med otroki obstajala že od nekdaj. Tukaj je bil vsakdo vsakomur sosed in zaradi bližine so postajale različne posebnosti pogosto nespravljive. Tudi pri odraslih je bilo tako; tudi pri starejših. Nekaj časa so nato hodili brez pozdrava drug mimo drugega, si dajali opravlka na dvorišču pred hišo, medtem ko se je drugi, v dogledu pred sosedovo hišo, kazal zaposlenega na svoj način. Nenadoma so obstajale, tudi brez ograj, med zemljišči meje, ki so bile neprestopne. Celó v lastni hiši se je postavil otrok, ki je čutil, da mu je kdo od družinskih članov

storil krivico, nemo z obrazom proti steni, kot po stari navadi v odmerjeni vogal izbe. V moji domišljiji se tukaj vse vaške izbe družijo v eno samo večkotno prostorje, kjer sprti, kujavi vaški otroci, ki drug drugemu obračajo hrbet, zahtevajo vsak svoj kotiček, dokler eni teh postav ali vsem obenem (kakor se je v resnici zmeraj zgodilo) končno ne uide beseda ali smeh, ki prelomi urok. Na vasi ni sicer nihče drug drugega imenoval prijatelja – zato so govorili o »dobrem sosedu« – vendar, vsaj med otroki, ni bilo prepira, ki bi vodil k trajnemu sovraštvu.

Še preden sem naletel na svojega prvega sovražnika, sem seveda izkusil preganjanje, in ta izkušnja je določevala tudi del poteka mojega poznejšega življenja. Ne kot osebo, ampak kot otroka iz vasi Vogrče me je takrat preganjala skupina iz druge vasi. Tamkajšnji otroci so imeli do šole dlje in bolj naporno pot kot kdo izmed nas, morali so prečkati globoko grapo, in že zaradi tega so veljali za močnejše od nas. Na poti domov, ki smo jo morali do nekega odcepa prehoditi skupaj, so »Vogrčane« ponavadi preganjali »Humčani«. Čeprav ti niso bili starejši od nas, v njih nikoli nisem mogel videti otrok. (Šele danes, pred portreti zgodaj ponesrečenih na nagrobnikih, opažam, kako mladi, ja, otroški so bili, še kot fantje, vsi skupaj.) Celo večnost smo se podili po podeželski cesti, po kateri prav ob tisti uri ni bilo nobenega avtomobila, z grozečim rjojenjem brezobraznega, debelonogega, štorastega krdela za vratom, ki je svoje gorilasto dolge roke vihtelo kot palice in svoje šolske torbe nosilo kot telečnjake pri udarnem naskoku. Bili so

dnevi, ko sem, dokler ni bila pragozdna nevarnost mimo, po pouku, naj sem bil še tako lačen, ostajal v zaščitem mestecu Pliberk, iz katerega me je drugače zmeraj vleklo domov in ki mi je bilo zdaj ljubo. Toda nenadoma je prišlo tako rekoč do preobrata – ali prej do spremembe, preskoka. Pustil sem, spet enkrat, že od mestne meje – za menoj pa kričanje, tako grozeče prav zaradi svoje nerazumljivosti – svoje sovaščane dirjati dalje in sedel na odcep v travo, kjer so cesta in dvoje krakov iztekajoče se poti oklepali trikotnik. Že v trenutku, ko so zdrveli nadme, sem bil prepričan, da se mi ne bo nič zgodilo. Stegnil sem noge v svojem trikotniku, gledal proti jugu na pogorje Pece, po katerega vrhnji planoti poteka jugoslovanska meja, in vedel, da sem na varnem. Da sem istočasno mislil, kar sem videl, sem obenem občutil kot prsni ščit. In ne samo, da se mi ni nato nič zgodilo, ampak so med približevanjem tudi preganjalci postajali počasnejši, in ta ali oni je sledil mojemu pogledu. »Tam zgoraj je lepo!« sem slišal. »Z očetom sem se enkrat povzpel tja gor.« Pogledal sem jih in opazil, da je horda pričela razpadati na nekaj posameznikov. Ti so se mi nasmihali, ko so stopali mimo, kot da bi bil spregledal njihovo igro, in kot da bi bili oni sami ob tem olajšani. Nobenih besed nismo izmenjali, in vendar je bilo očitno, da se je v tem trenutku nehalo vsako preganjanje. Ko sem zrl za njimi, sem si ob njihovih upognjenih kolenih in podrsavajočih korakih mislil: kako daleč so še imeli, v primerjavi z mano. In vzpostavil se je občutek zaveznitva v oddaljenosti – do kakršnega ni do sosedovih otrok v moji vasi nikoli

prišlo in zaradi katerega se je kasneje, v časovni oddaljenosti, prah dvigajoče medsebojno opotekanje in grozo razširjajoče kričanje iz goltanca horde Humčanov preoblikovalo v plesno in poskočno procesijo, ki se še danes, kot pri članih plemena, vleče naprej po deželni cesti otroštva z enim samim namenom: da bi še naprej živelo v tej sliki. (Po tistem sem se seveda ves tresel in dolgo se nisem mogel ganiti s travnatega trikotnika. Tam sem se naslonil na leseno mlečno stojnico in na tiho prešteval številke.)

Zoper prvega sovražnika pa mi ni pomagalo čisto nič. Bil je sin najbližjega soseda in podnevi ga je pretepala mati, zvečer oče. (Mene doma nikoli niso topli; namesto tega se je oče, v jezi nad menoj, pred mojimi očmi pogosto sam tolkel po prsah ali v obraz, predvsem pa, s pestjo, po čelu, tako močno, da je omahnil nazaj ali klecnil; mojega brata pa so, kljub njegovemu edinemu očesu, ne samo topli, ampak ga za cele popoldneve zapirali v zidanico za hišo, ki je služila kot skladišče krompirja in kjer je brat, ko je zaprl svoje edino oko, gotovo videl več, kot če bi ga imel odprtega.) Moj »mali sovražnik« – kakor ga zdaj imenujem, v nasprotju s kasnejšimi »velikimi« – pa se me ni lotil. In kljub temu mi je postal sovražnik takoj, ob prvem pogledu, ki mu dolgo ni sledilo nič drugega, še pogled ne. Nobenega običajnega kazanja jezika, pljuvanja, podstavljanja nog. Otrok sovražnik se ni izjasnil, bil je samo sovražno prisoten, in njegova sovražnost je nato izbruhnila kot naval.

Nekega dne, pri branju evangelija v cerkvi, kjer so vsi stali, sem zadaj v kolenskem zgibu začutil rahel

udarec, skoraj samo dregljaj, toda dovolj, da sem klecnil. Obrnil sem se in ga videl, kako je strmel predse. Od tega trenutka mi ni dal več miru. Ni me udaril, ni me obmetaval s kamenjem, ni me zmerjal – samo sleherno pot mi je zastavljaj. Takoj ko sem stopil iz hiše, je bil zraven mene. Prišel je celo v hišo – na vasi je bilo vendar v navadi, da so otroci prihajali v sosednje hiše – in silil vame, tako neopazno, da ni tega nihče zapazil. Nikoli ni uporabil rok. Vse, kar je storil, so bili majhni sunki z rameni (še dreganje jim ni mogoče reči, kot na primer pri nogometu), ki so bili videti, kot da bi me hotel prijateljsko na nekaj opozoriti, v resnici pa so me tiščali v kot. Toda ponavadi se me sploh ni dotaknil, ampak me je samo oponašal. Kadar sem kam šel, je na primer skočil iz grmovja in se pričel premikati v moji drži, istočasno prestavljajoč noge, mahajoč z rokami v istem ritmu, tam poleg mene. Če sem stekel, je stekel tudi on; če sem obstal, se je ustavil tudi on; če sem trznil s trepalnicami, je trznil tudi on. Pri tem mi ni nikoli pogledal v oči, ampak jih je samo primerjal, tako kot ostale dele telesa, da bi vsak gib že v zasnovi kar najbolj spoznal in ga ponovil. Pogosto sem ga poskusil prevarati glede svojega naslednjega koraka, nakazal napačno smer, stekel z mesta. Toda nikoli se ni dal prelisčiti. Tako me je prej opazoval kakor posnemal, in bil sem ujetnik svoje sence.

Če prav pomislim, je bil nemara samo nadležen. Ta nadležnost je seveda sčasoma postala sovražnost, ki je stregla po življenju. Tisti drugi je postal vsenavzoč – tudi kadar ni bil osebno poleg mene. Če sem

se kdaj veselil, me je veselje takoj minilo, ker sem v mislih videl, kako me sovražnik posnema in mi s tem oporeka. Prav tako je bilo z drugimi življenjskimi čustvi – ponos, žalost, jeza, naklonjenost: v igri senc so na mestu izgubljali svojo pristnost. In tja, kjer sem se počutil najbolj živega, v zatopljenost, se je zdaj medme in predmet vrival nasprotnik že pri najmanjšem zbližanju, naj je bila to knjiga, prostor ob vodi, poljska kočica ali oko, in me odrezoval od sveta. Bolj morilsko kot v takem stalnem zastavljanju, ki je sledilo kot pod neslišnimi zamahi z bičem, se ni mogla izražati nobena mržnja. Nisem razumel, da me lahko kdo tako sovraži, in poskušal sem s spravo. A njega ni bilo mogoče pomiriti. Niti osupnil ni, ampak je le kot sekira hitro posnel mojo kretnjo sprave. Niti en dan, niti ena sanja mi nista več minila brez paznika. Ko sem ga nato prvič nadrl, se sicer ni umaknil, ampak prisluhnil: krik je bil znamenje, na katero je čakal. In tisti, ki je končno napadel, sem bil jaz. Nisem več vedel, dvanajst let star, v prerivanju z drugim, kdo sem; to pomeni: nič nisem več bil; in to je pomenilo: postal sem hudoben. Tisti moj sovražnik iz otroštva mi je pokazal (in prepričan sem, da je jasno premislil), da sem hudoben, bolj hudoben kot on, da sem prava hudoba.

Sprva sem se branil zgolj z mahanjem, ki je bilo prej podobno otepanju nekoga, ki mu grozi utopitev. Oni se mi pri tem ni umaknil, ampak mi je namesto tega, kot izziv, pomolil svoj obraz. Maska je prišla tako blizu, kot se nemara v sanjah o padanju približuje mesto trčenja. To, da sem segel po njem,

ni bil samo obrambni odziv, ampak tudi izjava, priznanje, vdaja, na katero je čakal ves svet: temu tukaj sem bil enak; končno sem priznal, s tem ko sem se ga lotil z rokami, da sem svojemu sovražniku še veliko hujši sovražnik. In resnično sem imel v dotiku s tujo ustno tekočino in nosno sluzjo dvojni občutek nasilja in krivice, kakršnih nisem hotel nikoli več doživeti. Pred mano maska zmagoslavja: »Za tebe ni več poti nazaj!« Zdaj sem ga brcnil v zadnjico, in sicer iz vsega srca! Ni se branil, samo držal mi jo je, z nepretresljivim režanjem. Dosegel je bil svoj cilj: od tega dne sem bil jaz, vsem na očeh, tako rekoč »njegov pretepač«. Zdaj je imel vzrok in pravico, da me nikoli več ne pusti pri miru. Najino doslej skrito sovraštvo je prešlo v vojno, in poravnati jo je bilo treba javno, brez kakršne koli druge možnosti za izhod razen najinega skupnega padca v pekel. Da me je nekoč pozneje njegov oče opazil, kako preteparam njegovega sina, pridrvel, naju ločil, me vrgel ob tla in s hlevskimi coklami teptal po meni (pri tem pa mi med slapom litanij v falzetu dajal imena, kakršnih se je moj lastni oče sicer znebil samo kot urokov zoper zemeljski plaz, strelo, točo in hišne ter poljske škodljivce), se je zgodilo na mojo srečo – edino vrsto sreče pravzaprav, za katero sem, ne samo takrat, ampak tudi še desetletje pozneje, sploh vedel.

Trpinčenje mi je razvezalo jezik in materi sem (ja, njej) lahko povedal za sovražnika. Tista pripoved se je začela z ukazom: »Poslušaj!« in se končala z drugim ukazom: »Stori kaj!« In mati je bila, kot vedno v družini, tista, ki je ukrepala: ukrepala tako, da se je

z dvanajstletnikom, pod pretvezo, da sta jo pregovorila duhovnik in učitelj, odpeljala na sprejemni izpit v internat.

Ob vračanju z izpita sva v Celovcu zamudila zadnji vlak v Pliberk. Šla sva iz mesta in obstala ob izpahnici, v temi in dežju, čeprav se ne spominjam, da bi postala mokra. Čez nekaj časa se je ustavil voznik na poti v Jugoslavijo, v spodnjo Dravsko dolino, v Maribor ali Marburg, in naju vzal s seboj. V avtu ni bilo zadnjih sedežev in sedela sva zadaj na tleh. Ker je mati možu navedla najin cilj po slovensko, se je ta z njo sprva skušal pogovarjati, ko pa je opazil, da razen pozdravnih obrazcev in nekaj kitic ljudskih pesmi jezika sploh ne zna, je obmolčal. Od te neme nočne vožnje zadaj na pločevinastih tleh vozila mi je ostala slika enosti z materjo, ki se je vsaj v naslednjih internatskih letih vedno znova izkazala kot veljavna in dejavna. Mati si je dala za potovanje narediti vodno trajno, tako je bila enkrat brez rute, in njen obraz, pri vsej teži petdesetletnega telesa, se mi je zdel, ošinjen tu in tam z žarkom svetlobe, mlad. Sedela je tam, s koleni, potegnjenimi k sebi, z ročno torbico poleg sebe. Zunaj po šipah so poševno odtekale kaplje, notri na suhem pa je proti nama v vsakem ovinku zdrselo nekakšno orodje, zavoji z žebliji, prazni kanistri. Prvič v življenju sem tedaj v sebi spoznal nekaj neugnanega, vihrovega – nekaj kot trdno zaupanje. Z materino pomočjo sem se podal na pot, ki je bila zame prava. Prej in tudi potem sem to žensko, tujo, kakršna se mi je zdela, neredko dobesedno

zatajil – celo beseda zanjo mi je komaj šla z ustnic – toda tistega deževnega poletnega večera 1952 se mi je enkrat zazdelo samoumevno, imeti mater in biti njen sin. Saj takrat tudi ni bila kmetavzarka, podeželska delavka, hlevska dekla ali redna obiskovalka cerkve, v kakršne je na vasi pogosto hodila preoblečena, ampak je razkrivala, kar je bilo za tem: oskrbnico prej kakor gospodinjo, svetovljanko prej kakor domačinko, delujočo prej kakor opazovalko.

Pri odcepu na Vogrče sva izstopila. Sploh nisem opazil, da se me je mati prijela pod roko, dokler se ni nenadoma zavrtela v krogu. Nehalo je deževati in Peca je stala na robu ravnine v lunini svetlobi, vsaka podrobnost jasna kot podobopisje: potočne soteske, skalnate stene, drevesna meja, krnice, vršičje: »Naša gora!« Mati je pripovedovala, da se je dolgo pred vojno tam spodaj, vzdolž gore, odpeljal moj brat v isto smer kot zdaj »najin šofer«, jugovzhodno čez mejo, v kmetijsko šolo v Maribor.

Pet let v internatu pripovedi ni vrednih. Zadoščajo besede domotožje, zatiranje, hladnost, skupni pripor. Duhovščina, na katero smo menda vsi merili, se mi ni niti enkrat pokazala kot usodno določilo, pa tudi redkokdod od mladostnikov se mi je zdel zanjo poklican; skrivnost, ki jo je ta zakrament izžareval še v vaški cerkvi, so tukaj od jutra do večera razčarovali. Z nobenim od pristojnih duhovnov se nisem nikoli srečaval kot z dušebrižnikom; sedeli so ali odmaknjeni v svojih toplih zasebnih sobanah, in kadar so dali koga poklicati k sebi, se je to zgodilo največkrat zato,

da bi ga posvarili, mu zagrozili in ga zaslišali – ali pa so merili poslopje, vedno v svojih črnih sutanah – uniformah do tal, kot stražarji in pazniki, med katerimi so bili pač taki in drugačni. Celo ob oltarju, pri vsakodnevni maši, se niso spreminjali v duhovnike, v katere so bili njega dni vendarle posvečeni, ampak so vsako obredno podrobnost izvajali v vlogi varovalca reda: če so stali obrnjeni, molče, z rokami, privzdignjenimi k nebesom, se je zdelo, da prisluškujejo, kaj se dogaja za njihovimi hrbti, in če so se potem obrnili, kot da nas vse blagoslavlja, so me hoteli samo zalotiti. Kako drugače je bilo z našim vaškim župnikom: še pravkar je pred mojimi očmi spravljal v klet zaboje z jabolki, poslušal radijska poročila, si iz ušes rezal kocine – zdaj pa je stal v slovesni opravi v božji hiši in upogibal koleno, pa naj je to tudi počilo, pred presvetim, odmaknjen nam ostalim, ki smo prav zato postali srenja.

Edino lepo družbo v duhovniški vojašnici pa sem spoznaval sam zase, pri učenju. Pri učenju na samem je vsaka posamezna beseda, ki sem si jo zapomnil, vsak obrazec, ki sem ga pravilno uporabil, vsak rečni tok, ki sem ga lahko na pamet posnemal, že izpovedal tisti edini cilj, h kateremu me je takrat sililo: biti zunaj, na prostem. Na vprašanje, kaj si predstavljam pod »kraljestvo«, ne bi imenoval nobene določene dežele, ampak »kraljestvo svobode«.

In kot utelešenje tistega, dotlej samo pri učenju zaslutenege kraljestva se mi je zazdel prav človek, ki je potem v zadnjem internatskem letu postal moj veliki sovražnik. Tokrat to ni bil sovrstnik, ampak odrasli,

tudi ne duhoven, ampak nekdo od zunaj, iz sveta, posvetnež, učitelj. Bil je še zelo mlad, šele pravkar je doštudiral, in stanoval je v tako imenovani učiteljski hiši, ki je bila z internatsko graščino in s škofovsko grobnico vkopana v pobočje, na odročnem, brezdrevesnem griču, edino poslopje daleč naokrog. Naj sem bil sicer vsem drugim še tako nevpadljiv (še desetletja potem sem pri srečanjih z drugimi nekdanjiki poslušal vedno enak opis: »tih, ob strani, v nekaj poglobljen«, v katerem se nisem prepoznaval): on me je takoj opazil. Kar je predaval, je usmerjal name, kot da bi mi dajal privatno uro. Pri tem je govoril brez prizvoka poučevanja; prej se je zdelo, kot da me z vsakim stavkom sprašuje, ali se strinjam z njegovim načinom razvriščanja snovi. Ja, delal se je, kot da mi je snov že zdavnaj znana in kot da od mene pričakuje vsakič samo pritrjevalno kimanje, da ostalim ne pripoveduje nič napačnega. In ko sem ga nekoč prav zares popravil, tega ni preslišal, ampak je veselo izrazil svoje navdušenje nad tem, kako je lahko vendar tudi učenec več kot vsak učitelj: tako kot da si je to zmeraj želel. Niti za trenutek nisem bil polaskan – bilo je nekaj čisto drugega: čutil sem se spoznanega. Po letih prezrtosti so me končno opazili, in to je bilo naravnost prebudno. In zbudil sem se v prekipevanju. Nekaj časa je bilo vse dobro: jaz, vrstniki in predvsem mladi učitelj, s katerim sem po pouku v mislih vsak dan hodil tja čez k učiteljski hiši, iz kratkodihe verske temnice ven v zračni prostor študiranja, raziskovanja in zretja sveta; v samoto, ki sem si jo takrat zamišljal kot nekaj božanskega. Kadar se je ob koncu

tedna odpeljal, so bile moje misli pri njem v mestu, kjer ni delal nič drugega, kot da je zbiral misli za šolske dni; in če je kdaj ostal tukaj, mi je tisto edino osvetljeno okno zunaj na učiteljski hiši označevalo čisto drugačno večno luč kakor utripajoči plamenček poleg oltarja v mračni internatski cerkvi.

Pri tem mi ni nikoli prišlo na misel, da bi nemara sam postal učitelj – vedno sem hotel ostati učenec, takega učitelja na primer, ki je obenem učenec učenca. To je bilo mogoče seveda samo v določeni oddaljenosti, in to tako nujno oddaljenost sva zaigrala, jaz morda v prekipevanju prebujanja, in on morda v prekipevanju nekega odkritja, o katerem je lahko do tlej samo sanjal. Morda pa je bilo tudi res, da nisem za stalno prenesel, da bi o sebi mislil kot o izvoljenem. Naravnost gnalo me je uničiti sliko, ki si jo je bil napravil o meni, naj je še tako ustrezala moji notranjosti. Hotel sem ven iz njegovega zornega polja. Hrepenel sem, da bi spet živel na skrivnem, kot teh šestnajst let prej, skrit v širni, modri vdolbini svoje šolske klopi, kjer o meni ni mogel imeti nihče nobenega še tako visokega mnenja – ja, zdaj, potem ko sem nekomu postal znan tako blizu kot niti dvojniku, njega dni pogosto strašočemu v meni, šele zares in šele lepo na skrivnem. Veljati v določenem trenutku kot vzorec ali celo kot čudež, in sicer ne morda pred drugimi, ampak pred samim seboj, tega ni bilo mogoče vzdržati; zahrepenel sem, da bi izginil v protislovjih. Tako sem se, prav ko me je po vmesnem vprašanju, dokazujočem najbrž spet enkrat moje »somišljenje«, zadel veliki pogled veselja, ja, ganjenosti, grozno spa-

čil, samo da bi ga odvrnil od sebe, toda mladega učitelja je, to sem začutil v istem trenutku z njim, zadelo v srce. Odrevenel je, zapustil nato razred in se tisto uro ni več vrnil. Nihče ni vedel, kaj je bilo z njim, razen mene: mislil je, da je pravkar ugledal moj pravi obraz; svojo resnost, ljubezen do učnih predmetov, naklonjenost do njega, čisto predanega svoji stvari, pa da sem zgolj hlinil; da sem slepar, hinavec in izdajalec. Medtem ko so se drugi razburjeno pogovarjali, sem mirno gledal skozi okno. Učitelj je stal spodaj v preddverju, s hrbtom proti stavbi, in ko se je obrnil, naravnost k meni, nisem videl njegovih oči, ampak našobljeni ustnici, trdi kot ptičji kljun. Bolelo me je, in prav mi je bilo. Celu užival sem, da nimam končno nikogar drugega več razen sebe.

V času, ki je sledil, so postajala ptičja usta le še bolj našobljena. Sicer pa nisem imel opravka s sovražnim nasprotnikom, ampak s hladnim izvrševalcem, čigar izrečena sodba je bila nepreklicna. In votlina šolske klopi se ni pokazala kot zamišljeno pribežališče. Učenja je bilo konec. Učitelj mi je vsak dan dokazoval, da nič ne znam ali da to, kar znam, ni »zahtevano«: moje tako imenovano znanje je bilo nekakšno »čvekanje«, ne pa »snov«; prihajalo je samo iz mene in v tej obliki, brez obrazca, potrjenega v javnosti, ni veljalo nikomur. Strmel sem v votlino, kjer se mi je nekoč, čelo ogrevajoče, modrikal svetel svet znakov, razločevanj, prehodov, povezav in skupnih značilnosti, in bil sem sam s črnim oblakom v sebi. Nepredstavljivo, da bi se lahko razblinil; postajal je težji, se razširjal, vzpenjal v ustno votlino, oči, mi jemal glas

in pogled, kar se seveda ni videlo: v cerkvi sem pri skupinskem žebanju že tako večinoma samo premikal ustnice, v šoli pa me niso, ker je bil učitelj obenem glavni učitelj, kmalu niti spraševali niti opažali več. V tem času sem spoznal, kaj se pravi izgubiti jezik – ne samo onemelost pred drugimi; tudi nobene besede, nobenega glasu in nobene kretnje pred samim seboj več. Takšna nemost je kričala po nasilju; na popuščanje ni bilo niti misliti. In nasilje se ni moglo, za razliko kot pri malem sovražniku, obrniti navzven; veliki sovražnik, ta je težil v notranjosti, v trebušni votlini, na preponi, na pljučnih krilih, na sapniku, na grlu, na mehkiem nebu, zapiral je nosnice in slušne poti, in srce, ki ga je zaklenil v sredino, ni več udarjalo, tolklo, utripalo, trkalo, trepetalo in krvavelo, ampak tiktakalo, ostro, zbadljivo in hudobno.

Tedaj so me nekega jutra pred šolo poklicali k vodji internata, ki me je, pri čemer me je nagovoril z imenom, obvestil, da bo kmalu telefonirala moja mati (pred njo me je zmeraj imenoval »Filip«, medtem ko so me drugače klicali samo »Kobal«). Še nikoli dotlej nisem slišal matere po telefonu, in do danes, ko je izzvenelo skoraj vse, kar je kdaj prišlo iz njenih ust, naj je bilo to govorjenje, petje, smeh ali jadikovanje, slišim njen glas od takrat, pridušenega kot pač glas iz govorilnice na poštnem uradu, enoličnega in jasnega. Dejala je, da sta se z očetom sporazumela, da mi bosta dovolila prestop iz »fantovskega seminarja« v posvetno šolo, in sicer takoj. Čez dve uri da bo ona, v avtu nekega sosesda, spodaj pred vhodnimi vrati čakala name. Za gimnazijo v Celovcu da sem

že prijavljen. »Tako jutri boš šel v svoj novi razred. Sedel boš poleg neke deklice. Vsak dan se boš vozil z vlakom. V hiši boš dobil svojo sobo; shrambe ne rabimo več; oče ti je že začel tesati stol in mizo.« Hotel sem ugovarjati, a naenkrat nisem več ugovarjal. Materin glas je bil glas razsodnice. Vedela je o meni, kar je bilo vedeti; pristojna je bila zame; določala je; in odredila je mojo nemudno izpustitev. Bil je glas, ki se je, samo za ta en hip, vzpel iz globine, iz doživljenjske zamolčanosti, nabrane morda pravkar, da bi v enem samem trenutku, ob pravi priložnosti, nezadržno, izrekel enkrat za vselej veljavno razsodbo in nato spet padel nazaj v molk, kjer je imel njen narod prestol in kraljestvo; lahak, vznesen, naravnost plešoč glas, skoraj zamenljiv z lajnanjem. Materino odločitev sem sporočil predstojniku, ki jo je brez besed sprejel, in nedolgo zatem se je vesela majhna skupina, s pomiloščencem in z njegovim kovčkom na zadnjem sedežu, pod zelo visokim nebom, v taki svetlobi, kot da bi bila streha avtomobila razgrnjena, pomikala po odprti pokrajini. Vsakič, ko je bila cesta pred nami prazna, je pričel sosed za volanom voziti v raztegnjenih kačastih zavojih in na vse grlo prepevati partizanske pesmi. Mati, ki besedila ni znala, je mrmrala zraven in vmes, z vedno bolj slovesnim prizvokom, vzklikala imena krajev, ki so, levo ali desno, obrobjali mojo pot domov. Bil sem omotičen in trdno sem se oprijemal kovčka. Če bi moral svoja občutja poimenovati, to ne bi bilo »olajšanje«, »veselje« ali »blaženost«, ampak »svetloba«, skoraj prevelika.

Kljub temu se nisem nikoli več prav vrnil domov. Pri tem je, prav v internatskih letih, potekala vsaka vožnja domov v vzdušju velikega, svečanega pohoda, in to ne samo ker smo, razen poleti, smeli proč edino ob svetih časih. Pred božičem so planili izpuščenci, še v najbolj trdem mraku, po griču navzdol, ob prvi priložnosti proč od vijugaste ceste, s prtljago vred čez ograjo, prečkajoč tako rekoč v zračni liniji strm, zapuščen, trdo zamrznjen klanec živinskih stez, in dalje čez močvirnato ravnino s potoki, kadečimi se od zmrzali, do železniške postaje. Med vožnjo sem potem stal zunaj na ploščadi vagona, v gneči z drugimi, ki so mi rjovelj svoje krike veselja mimo ušes. Še vedno je bila noč, nebo in zemljo objemajoča krepčilna tema, z zvezdami zgoraj in s pršenjem isker iz lokomotive spodaj, in prvino, prevevajočo ta črni prostor sil, si kot nekaj svetega lahko predstavljam še danes. Bilo je, kot da mi ni treba posebej dihati, tako oživiljena je bila od voznega zraka moja notranjost, globoko v nos; vzklike, ki so jih zraven mene kričali sošolci, ki pa sem jih jaz nosil samo tiho v sebi, sem slišal zato namesto z lastnim glasom izražene s stvarmi iz zunanjega sveta, izzvenjajoče iz topotanja koles, drdranja tračnic, šklepetanja kretnic, smernih signalov, branikov ob poti, iz vsega prasketanja šumečega, vihrajajočega železnišča.

Vsakdo se je nato ločil od drugega z zavestjo, da ima pred seboj najlepšo progo, najbolj pustolovsko končno pešpot in dom, kakršnega sointerniranec ne bo nikoli poznal. In nekoč, ko je doraščajoči nekega takega dne korakal od ciljne železniške postaje čez